

Tomasz Chinciński

The German occupation of Poland from 1939 to 1945 : State and research directions

Colloquium nr 3, 7-24

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Chinciński

Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni

NIEMIECKA OKUPACJA W POLSCE 1939–1945. STAN I KIERUNKI BADAŃ

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł traktuje o stanie badań nad niemiecką okupacją ziem polskich i odpowiada na pytanie, w jakim kierunku powinny zmierzać refleksje historyczne nad tą problematyką. Jednocześnie wskazuje zarówno na istniejące luki, jak i perspektywy poznawcze. Autor stawia zasadniczą tezę, że pomimo sporej liczby wydawnictw dotyczących losów okupowanych ziem polskich, brakuje przede wszystkim prac dających odpowiedzi na trudne pytania naruszające współczesne wyobrażenia o okupacji niemieckiej.

Słowa kluczowe:

okupacja niemiecka Polski 1939–1945, stan badań, perspektywy badawcze, polska i niemiecka historiografia.

WSTĘP

Problematyka okupacji niemieckiej w Polsce doczekała się wielu opracowań monograficznych i syntetycznych. Zadaniem niniejszych rozważań nie jest bibliograficzne usystematyzowanie tego ogromnego dorobku polskich i niemieckich historyków. Celem artykułu jest próba określenia tego, w jakim miejscu znajdują się obecne badania nad niemiecką okupacją Polski oraz wskazanie istniejących braków i niedoborów poznawczych w tym zakresie. W zdefiniowaniu luk i nakreśleniu perspektyw badawczych bardziej pomocne wydaje się krytyczne omówienie najważniejszych zjawisk i poszczególnych płaszczyzn badawczych aniżeli wyliczanie publikacji, jakie się dotychczas ukazały. Kluczowe wydaje się także ukazanie ewolucji podej-

ścia kolejnych pokoleń historyków do problemu badawczego, jakim jest okupacja niemiecka w Polsce.

CZĘŚĆ ZASADNICZA

Kwestia okupacji niemieckiej w Polsce po wojnie wzbudzała duże zainteresowanie. Koncentrowano się przede wszystkim na niemieckiej polityce eksterminacyjnej, terrorze okupacyjnym i martyrologii narodu polskiego. Pojawiły się publikacje dokumentujące wiele szczegółowych zbrodni popełnionych przez Niemców w latach 1939–1945¹. Niemiecki terror eksterminacyjny stał się również elementem szerszych opracowań podejmujących problematykę niemieckiej polityki okupacyjnej. Był to element dominujący, gdyż ogrom niemieckich zbrodni, niemający precedensu w przeszłości, zdecydowanie wpłynął na sposób przedstawiania okupacji niemieckiej w Polsce jako całości.

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku ukazało się wiele kluczowych prac opisujących system niemieckiej okupacji w Polsce. Mimo pewnych dysproporcji w ustaleniach badawczych można uznać, że szereg aspektów składających się na okupacyjną rzeczywistość doczekało się wówczas swojego naukowego opracowania. Prace takich historyków, jak Czesław Madajczyk, Czesław Łuczak, Tomasz Szarota czy Martin Broszat, Włodzimierz Jastrzębski i Jan Sziling przyniosły odpowiedzi na wiele nurtujących badaczy pytań². Pomimo że ukształtowały niepodważalny do dzisiaj

¹ D. Steyer, *Eksterminacja ludności polskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdynia 1967; B. Bojarska, *Eksterminacja inteligencji polskiej na Pomorzu Gdańskim (wrzesień — grudzień 1939)*, Poznań 1972; Tenże, *Piaśnica. Z badań nad zbrodniami hitlerowskimi na Pomorzu*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1978; W. Jastrzębski, *Terror i zbrodnia. Eksterminacja ludności polskiej i żydowskiej w rejencji bydgoskiej w latach 1939–1945*, Warszawa 1974.

² M. Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1919–1945*, Stuttgart 1961; W. Jastrzębski, *Hitlerowskie wysiedlenia z ziem polskich wcielonych do Rzeszy*, Poznań 1968; C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1–2, Warszawa 1970; C. Łuczak, „Kraj Warty” 1939–1945, Poznań 1972; T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 1973 (wydania następne: 1978, 1988); W. Jastrzębski, *Polityka narodowościowa w okręgu Rzeszy Gdańsk — Prusy Zachodnie*, Bydgoszcz 1977; W. Jastrzębski, J. Sziling, *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdańsk 1979; C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979. Do tych kluczowych opracowań traktujących o niemieckim systemie okupacyjnym w Polsce z pewnością zaliczyć możemy opublikowaną już w latach 80. XX w. pracę W. Borodziej, *Terror i polityka: policja niemiecka a polski ruch oporu w GG 1939–1944*, Warszawa 1985.

kanon historiografii drugiej wojny światowej, to nie wyczerpały całokształtu problematyki okupacji niemieckiej w Polsce.

Wydawać by się mogło, że prace te zbyt słabo ukazywały pewne regionalne zróżnicowanie okupacji niemieckiej w Polsce wynikające z podziału II Rzeczypospolitej na ziemie anektowane do Niemiec i Generalne Gubernatorstwo. Autorom opisującym okupacyjną rzeczywistość z perspektywy Warszawy czasami umykała specyfika ziem wcielonych. Natomiast w pracach traktujących o okupacji na Pomorzu czy w Wielkopolsce i na Górnym Śląsku znajdujemy zbyt mało prób porównania sytuacji mieszkańców oraz hitlerowskiej polityki okupacyjnej na tych terenach do rzeczywistości panującej w Generalnym Gubernatorstwie. Przez wiele lat skomplikowana sytuacja panująca na terenach wcielonych do Niemiec była trudna do zrozumienia dla Polaków z terenów byłego Generalnego Gubernatorstwa.

Komparatystyczne ujęcie okupacji niemieckiej znaleźć możemy w opracowaniach, które ukazały się w następnych dwóch dekadach — w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Są to prace Czesława Madajczyka i Tomasza Szaroty, które prezentują okupację niemiecką na szerokim tle porównawczym, omawiając sytuację narodów Europy znajdujących się pod okupacją niemiecką³. Prace te pokazują, że sytuacje w okupowanych przez Niemcy krajach Europy diametralnie różniły się od siebie. Zupełnie inaczej wyglądała okupacja w Polsce czy na Bałkanach, gdzie niemiecki reżim przybrał skrajnie represyjne formy, a inaczej w Danii, gdzie pomimo formalnej okupacji zachowano duży zakres suwerenności (w 1943 r. odbyły się wolne wybory, w których socjaldemokraci otrzymali 45% głosów, dobrze rozwijały się przemysł i rolnictwo, uratowano przed zagładą większość duńskich Żydów, a liczba duńskich ofiar nazistowskiego terroru wahała się pomiędzy 200–500 osób), czy we Francji, gdzie pomimo wojskowej okupacji Niemcy potrafili początkowo nawiązać dobrą współpracę z francuskimi urzędami, a struktury okupacyjne liczyły w całym kraju około tysiąca niemieckich oficerów i urzędników. Przy czym z upływem czasu, wraz ze zmieniającą się sytuacją na froncie, Niemcy w krajach, w których narzucili łagodne systemy okupacyjne, coraz częściej uciekali się do stosowania represji i akcji odwetowych (przede wszystkim jednak jako kary zbiorowej za działania miejscowego ruchu oporu).

³ C. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje 1938–1945. Wykonanie okupacji przez państwa Osi w Europie*, t. 1–2, Poznań 1983–1984; T. Szarota *Życie codzienne w stolicach okupowanej Europy. Szkice historyczne. Kronika wydarzeń*, Warszawa 1995.

Pewnym uzupełnieniem tego ujęcia niemieckiej okupacji w szerokiej perspektywie jest praca Jerzego Borejszy o poglądach Adolfa Hitlera dotyczących narodów słowiańskich⁴. Pozwala ona na lepsze zrozumienie motywacji ideologicznych, które legły u podstaw polityki okupacyjnej w Polsce i poza Polską. Pokazuje, jak zmieniał się nastawienie przywódcy III Rzeszy do poszczególnych okupowanych narodów.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku zainteresowanie historyków polskich tematyką okupacji niemieckiej w Polsce znacznie zmalało. Generalnie nastąpił pewien „odwrót” od zajmowania się problematyką spraw niemieckich podczas wojny. Wynikało to z kilku powodów. Po pierwsze transformacja polityczna roku 1989 umożliwiła zajęcie się dotychczas zakazanymi przez władze obszarami badawczymi. Dokonało się przesunięcie zainteresowań badawczych — skupiono się, co może wydawać się naturalną kolejną rzeczą, na problemach, które były wyeliminowane z dyskursu przez cenzurę. Były to przede wszystkim kwestie związane z okupacją sowiecką II Rzeczypospolitej, zbrodnią katyńską, Armią Krajową, rządem polskim na uchodźstwie i II Korpusem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Po drugie na tle „głodu” wiedzy o historii PRL-u zaczęto odczuwać nasycenie tematyką drugiej wojny światowej, zwłaszcza okupacją niemiecką. Po trzecie wreszcie dokonywała się pewna zmiana pokoleniowa badaczy — coraz mniej młodych historyków było zainteresowanych sprawami niemieckimi w czasie drugiej wojny światowej (wiązało się to w pewien sposób z malejącą wśród badaczy znajomością języka niemieckiego).

Ponowne zainteresowanie tą problematyką na szerszą skalę i przesunięcie „środką ciężkości” dociekań w kierunku okupacji niemieckiej nastąpiło na początku XXI wieku. Wpłynęło na to kilka spraw: 1) powstanie Instytutu Pamięi Narodowej, którego pion śledczy ustawowo został zobowiązany do prowadzenia spraw dotyczących zbrodni z okresu drugiej wojny światowej; 2) toczona od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku debata na temat form upamiętnienia wysiedlonych i wypędzonych Niemców (tzw. Centrum Wypędzonych); 3) debata w mediach na temat zbrodni w Jedwabnem. Ta ostanía dyskusja stała się także zachętą do ponownego przyjrzenia się sprawom wydarzeń bydgoskich z 3 i 4 września 1939 r. (zwanych „bydgoską krwawą niedzielą”) oraz walk o wieżę spadochronową w Katowicach.

Publiczne debaty wokół Jedwabnego, wydarzeń bydgoskich i katowickiej wieży spadochronowej przyczyniły się do rewizji uproszczonych

⁴ J. W. Borejsza, *Antyślawizm Adolfa Hitlera*, Warszawa 1988 (drugie wydanie: „Śmieszne sto milionów Słowian...”. *Wokół światopoglądu Adolfa Hitlera*, Warszawa 2006.

sądów na te tematy i wprowadzenia do obiegu naukowego nowego zasobu źródłowego⁵. Sprawa Jedwabnego ożywiła zainteresowanie losem narodu żydowskiego w okresie okupacji niemieckiej. Powstało kilka znaczących publikacji dotyczących takich kwestii, jak akcja Reinhardt, denuncjacje skierowane przeciwko Żydom czy życie w getcie⁶.

Toczona od lat dziewięćdziesiątych XX wieku dyskusja wokół upamiętnienia powojennych wypędzeń Niemców zapewne wpłynęła na potrzebę powstania nowych, opartych na badaniach źródłowych monografiach dotyczących problematyki czystek etnicznych. W ten kontekst wpisuje się wydana przez Instytut Zachodni w Poznaniu praca Marii Rutowskiej, która całościowo i w perspektywie porównawczej traktuje o wysiedleniach Polaków z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1941⁷. Deportacje te objęły 280 tysięcy osób spośród wszystkich 364 tysięcy Polaków wysiedlonych z ziem wcielonych do Generalnego Gubernatorstwa. Na ich miejsce przesiedlono blisko 200 tysięcy Niemców etnicznych pochodzących z Europy Wschodniej (przede wszystkim z państw nadbałtyckich oraz Wołynia). Wynikało to z polityki prowadzonej przez Artura Greisera, namiestnika Rzeszy w Kraju Warty, który germanizacji polskich ziem wcielonych do Niemiec chciał dokonać poprzez usunięcie stamtąd Polaków i sprowadzenie na ich miejsce niemieckich kolonistów. Inną politykę zaprowadzili namiestnicy Rzeszy na pozostałych obszarach ziem wcielonych — Albert Forster na Pomorzu oraz Josef Wagner i Fritz Bracht na polskim Górnym Śląsku, którzy

⁵ Publiczne debaty stały się inspiracją do przygotowania przez Instytut Pamięci Narodowej publikacji naukowych: *Wokół Jedwabnego*, (red.) P. Machcewicz, K. Persak, t. 1–2, Warszawa 2002; *Bydgoszcz 3–4 września 1939 roku*, (red.) T. Chinciński, P. Machcewicz, Warszawa 2008; *Wrzesień 1939 na Górnym Śląsku*, (red.) G. Bębniak, Katowice — Kraków 2008. Oprócz publikacji na te tematy IPN podjął się wydania wielu innych wartościowych książek z okresu drugiej wojny światowej. Wśród nich przeważały prace o konspiracji i państwie podziemnym oraz zagładzie narodu żydowskiego. Problematyka okupacji niemieckiej znalazła miejsce na łamach czasopisma IPN „Pamięć i Sprawiedliwość”.

⁶ *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, (red.) D. Libionka, Warszawa 2004 (seria „Konferencje”, t. 17); B. Engelking, *Szanowny panie Gistapo. Donosy do władz niemieckich w Warszawie i okolicach w latach 1940–1941*, Warszawa 2003; tenże, *Pamięć. Historia Żydów polskich przed, w czasie i po Zagładzie*, wyd. Fundacja SHALOM, Warszawa 2005; tenże, *Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, (red.) B. Engelking, D. Libionka, J. Leociak, wyd. IFiS PAN, Warszawa 2007; B. Engelking, J. Leociak, *Getto warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2001.

⁷ M. Rutowska, *Wysiedlenia ludności polskiej z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa 1939–1941*, Poznań 2003.

stawiali na germanizację zamieszkałej tam ludności i byli przeciwni kolonizacji tych terenów przez przesiedlanych Niemców.

Swojej monografii doczekały się także niemieckie wysiedlenia z Żywiecczyny⁸. Zostały one przedstawione na szerokim tle założeń polityki germanizacyjnej ziem polskich wcielonych do Niemiec. W pracy poświęconej wysiedleniom Polaków i osiedleniom niemieckich kolonistów w powiecie żywieckim szczegółowo została przedstawiona strona logistyczna operacji przesiedleńczo-osadniczej.

Powstały również dwa opracowania stanowiące całościowe ujęcie wszystkich przymusowych migracji mających miejsce na ziemiach polskich w okresie drugiej wojny światowej i bezpośrednio po niej⁹. Książka Piotra Eberhardta podsumowuje od strony statystycznej wszelkie masowe ruchy ludności wywołane przez wojnę i okupację. Autor bierze pod uwagę nie tylko masowe wysiedlenia, przesiedlenia i deportacje będące skutkiem polityki okupacyjnej, ale również masowe migracje wywołane zmianą sfer okupacyjnych i granic państwa polskiego. Omówienie przymusowych procesów migracyjnych w sposób kartograficzny zostało przedstawione w atlasie wysiedleń, wypędzeń i ucieczek.

Na uwagę zasługują opracowania Piotra Madajczyka i Philippa Thera omawiające czystki etniczne w Europie w okresie XX wieku, które nie ograniczają się do narodowej perspektywy¹⁰. Komparatystyczne ujęcie problemu sprawia, że wnoszą one wiele do dyskusji o wysiedleniach, przesiedleniach i deportacjach z okresu drugiej wojny światowej, pomimo że wykraczają chronologicznie poza jej ramy. Nakreślają ponadnarodowe ramy dla analizy czystek etnicznych, traktując je jako swoistą inżynierię ludnościową służącą dopasowaniu struktur narodowościowych do granic państwa.

Praca Piotra Madajczyka przedstawia masowe przesiedlenia ludności dokonane w okresie drugiej wojny światowej przede wszystkim jako skutek realizacji ideologii dwóch totalitarnych reżimów: nazistowskiego i komunistycznego. Wyłania się z niej obraz masowych przesiedleń i deportacji jako elementu polityki Hitlera i Stalina, a wojny jako środka, za pomocą którego

⁸ M. Sikora, *Niszczyc, by tworzyć. Germanizacja Żywiecczyny przez narodowosocjalistyczne Niemcy 1939–1944/45*, Katowice 2010.

⁹ P. Eberhardt, *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*, Poznań 2010; *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski*, (red.) W. Sienkiewicz, G. Hryciuk, Warszawa 2008.

¹⁰ P. Madajczyk, *Czystki etniczne i klasowe w Europie XX wieku. Szkice do problemu*, Warszawa 2010; P. Ther, *Ciemna strona państw narodowych. Czystki etniczne w nowoczesnej Europie*, przekł. T. Gabyś, Poznań 2012.

to realizowano. Innymi słowy, wysiedlenia realizowane przez III Rzeszę i Związek Radziecki nie były bezpośrednim skutkiem działań wojennych i w jakikolwiek sposób nimi uzasadnione. Wynikały one z rasistowskiej ideologii i planów ekspansji nazizmu oraz idei rozprzestrzeniania rewolucji komunistycznej.

Z kolei Philipp Ther w swojej pracy stawia zasadniczą tezę, że przyczyną czystek etnicznych było powstanie państw narodowych w Europie oraz wiążący się z tym rozwój nacjonalizmów. Marginalizuje rolę dwóch systemów totalitarnych — w Niemczech i ZSRR — dążących do zburzenia ładu powersalskiego jako głównych katalizatorów procesów masowych migracji w XX wieku. Podejście Thera skłania jednak do zadania kilku pytań. Czy na jednej płaszczyźnie da się rozpatrywać przesiedlenia będące rezultatem prowadzonych negocjacji między państwami stanowiącymi podmiot prawa międzynarodowego i dokonywane przez okupacyjne reżimy wysiedlenia lub deportacje ubezwłasnowolnionych narodów czy społeczeństw? Czy przymusowe migracje będące wynikiem traktatów politycznych i związanych z nimi zmian granic można uznać za taką samą czystkę etniczną jak wysiedlenia i deportacje prowadzone przy użyciu przemocy?

O polityce etnicznej III Rzeszy, której elementem były masowe wysiedlenia i przesiedlenia ludności podczas drugiej wojny światowej, traktuje praca Isabel Heinemann¹¹. Autorka omawia w niej działalność Głównego Urzędu Rasy i Osadnictwa SS, którego najważniejszym zadaniem było zaprowadzenie nowego porządku rasowego w niemieckiej Europie. Píše o ludobójczym charakterze polityki etnicznej SS i zwraca uwagę na związki między selekcją rasową, przesiedleniami i ludobójstwem. Opisuując politykę czystek etnicznych na terenach zajętych przez Niemców, wyraźnie wyróżnia dwie sprawy: eksterminację Żydów oraz wysiedlania Polaków. Tę pierwszą kwestię definiuje jako paradygmatyczne ludobójstwo XX wieku, a drugą jako „wypędzenie pewnej grupy ludności z określonego terytorium, które może się jednak w każdej chwili przerodzić w ludobójstwo”.

Heinemann w swoim studium omawia narodowosocjalistyczną politykę etniczną w sposób wielopłaszczyznowy i całościowy. Analizie poddaje zarówno ideologię, sprawców, jak i ofiary tej polityki. Opisane zostały działania germanizacyjne w kolejno podbitych przez Niemcy krajach: Czechosłowacji, Polsce, Francji, Holandii, Norwegii i Związku Radzieckim (Ukraina

¹¹ I. Heinemann, „*Rasse, Siedlung, deutsches Blut*”. *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen 2003. Polskie wydanie tej pracy zostanie opublikowane przez Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku w 2014 r.

i Białoruś). Dla pełnego obrazu zabrakło tu Jugosławii oraz państw nadbałtyckich. Przedstawione zostały poszczególne etapy działań germanizacyjnych: wysiedlenia osób uznanych za rasowo obce i niepożądane, osiedlenia volksdeustchów z Europy Wschodniej na miejsca wysiedlonych oraz nadawanie niemieckiego obywatelstwa osobom uznanym za wartościowe rasowo i nadające się do germanizacji (wpisywanie na niemiecką listę narodowościową). Książkę Heinemann można uznać za najważniejsze opracowanie ostatniej dekady dotyczące niemieckiej polityki okupacyjnej.

Pewną cechą charakterystyczną ostatnich lat jest podejmowanie przez historyków tematów badawczych zupełnie pomijanych w poprzednich dekadach. Niewątpliwie w ten nurt wpisują się prace: Ryszarda Kaczmarka dotycząca służby Polaków w Wehrmachcie oraz Wojciecha Szatkowskiego o góralskiej kolaboracji na Podhalu¹². Ryszard Kaczmarek podejmuje się w swojej książce wyjaśnienia skomplikowanych uwarunkowań, które przesądziły o poborze Polaków z ziem wcielonych do armii niemieckiej, a które często trudne były do zrozumienia dla Polaków z Generalnego Gubernatorstwa. Przypomina on, że sytuacja prawno-polityczna terenów wcielonych do Rzeszy znacznie różniła się od terenów okupowanych. Na terenach anektowanych do Rzeszy o nadaniu obywatelstwa niemieckiego mieszkającym tam Polakom (wpisaniu na volkslistę) decydowały władze niemieckie. Odmowa przyjęcia volkslisty mogła oznaczać osadzenie całej rodziny w obozie lub w najlepszym wypadku wysiedlenie. Natomiast skutkiem wpisania na niemiecką listę narodowościową był obowiązek służby w Wehrmachcie. Inaczej było w Generalnym Gubernatorstwie. Współpraca z nazistowskim systemem okupacyjnym była tu dobrowolna i dlatego zapewne dotknęła zaledwie dwóch tysięcy osób. Wyjątek w Generalnym Gubernatorstwie stanowili górale, wobec których Niemcy prowadzili politykę wyodrębnienia grupy etnicznej pochodzenia germańskiego nazywanej *Goralenvolk*. Praca Szatkowskiego poświęcona temu zagadnieniu jest jak dotąd najpełniejszą monografią o współpracy górali z Niemcami. W książce są analizowane motywy i najróżniejsze oblicza tej kolaboracji. Niemniej dominuje narracja oparta na polskich materiałach źródłowych, zbyt mało miejsca zajmują w niej niemieckie plany i zamiary.

Do badań nad okupacją niemiecką ziem polskich zaliczyć można nowy trend wśród niemieckich historyków przejawiający się zainteresowaniem zbrodniami niemieckich sił zbrojnych i policyjnych. Monografia Jochena

¹² R. Kaczmarek, *Polacy w Wehrmachcie*, Kraków 2010; W. Szatkowski, *Goralenvolk. Historia zdrady*, Kraków 2012.

Böhlera na temat zbrodni Wehrmachtu w Polsce¹³ stała się nie tylko przełomowym głosem w naukowej debacie w Niemczech, ale zarazem najpełniejszym opracowaniem tego tematu w Polsce. Praca ta pokazuje, że od samego początku niemieckiego panowania w Polsce Niemcy popełniali masowe zbrodnie przeciwko ludności cywilnej. Udział w tych zbrodniach mieli także żołnierze Wehrmachtu — formacji powszechnej, w której służyło wielu członków niemieckich rodzin. Podważa to panujące w Niemczech przeświadczenie, że zwykły obywatel III Rzeszy nie miał nic wspólnego z nazi-stowskimi zbrodniami w Polsce.

Przedmiotem szczegółowych badań niemieckich historyków stała się także działalność Einsatzgruppen w Polsce. Te liczące blisko trzy tysiące osób formacje, oficjalnie podlegające armii, a nieoficjalnie SS, odpowiedzialne są za wymordowanie co najmniej 60 tysięcy cywilów w okresie od września 1939 r. do stycznia 1940 r. Opublikowanie na gruncie polskim i niemieckim sprawozdań Einsatzgruppen, zgromadzone przez Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy, jest najważniejszym jak dotąd krokiem do poznania działalności tej formacji¹⁴.

Do tego trendu badań nad strukturami przemocy III Rzeszy w okupowanej Polsce nawiązuje tom studiów przygotowany przez polskich i niemieckich historyków¹⁵. Publikacja o przemocy i dniu powszednim w okupowanej Polsce polemizuje z tezami, wciąż obecnymi w historiografii zachodniej, mówiącymi o tym, że wojna w Polsce w 1939 r. prowadzona była z poszanowaniem zasad prawa międzynarodowego. Autorzy publikowanych studiów dowodzą, że w kampanii polskiej 1939 r. przemoc i okrucieństwo stanowiły od pierwszych dni powszechne doświadczenie mieszkańców pokonanej Polski. Co więcej, przemoc stała się nieodłącznym elementem trwającej prawie sześć lat niemieckiej okupacji ziem polskich. Był to środek mający ułatwić sprawowanie władzy okupacyjnej. Publikacja nie ogranicza

¹³ J. Böehler, *Auftakt zum Vernichtungskrieg. Die Wehrmacht in Polen 1939*, Frankfurt am Main 2006 (wydanie polskie: *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce. Wrzesień 1939. Wojna totalna*, Kraków 2009).

¹⁴ *Einsatzgruppen in Polen. Darstellung und Dokumentation*, oprac. naukowe Jochen Böehler, Klaus-Michael Mallmann, Jürgen Matthäus Darmstadt 2008 (wydanie polskie: *Einsatzgruppen w Polsce*, Warszawa 2009); *Die Berichte der Einsatzgruppen aus Polen 1939: Vollständige Edition*, wyd. J. Böehler, S. Lehnstaedt, Berlin 2013. Do tych prac niemieckich historyków dodać również można przygotowywaną do druku pracę: G. Wolf, *Negotiating Völkisch and racial identities: the Deutsche Volksliste in annexed Poland*, [in:] *Beyond the Racial State. Rethinking Nazi Germany*, Cambridge University Press 2013.

¹⁵ *Przemoc i dzień powszedni w okupowanej Polsce*, (red.) T. Chinciński, Gdańsk — Warszawa 2012.

się jednak wyłącznie do analizy niemieckiej przemocy, ale omawia zbrodnicze praktyki stosowane przez NKWD i inne struktury Związku Sowieckiego, drugiego agresora i okupanta Polski.

Do poznania czarnych kart historii niemieckiej okupacji w Polsce przyczyniają się opublikowane biografie zbrodniarzy wojennych „zza biurka”: Alberta Forstera, Artura Greisera, Hansa Franka czy Wernera Besta¹⁶. Choć „osobiście” nikogo nie zabili, to z całą pewnością ponoszą odpowiedzialność za zbrodnie popełnione przez nazistowskich „siepaczy” podczas wojny i okupacji. Biografie Forstera i Franka (pióra Dietera Schenka) odsłaniają anatomie zbrodni popełnionych w imię urzeczywistniania ideologii narodowosocjalistycznej w okupowanej Polsce. Stanowią rekonstrukcję czynów oraz próbę odtworzenia procesu kształtowania się motywacji tych nazistowskich zbrodniarzy. Wnoszą refleksję do oceny niemieckiej okupacji poprzez odsłanianie hipokryzji niemieckich rządów — np. Frank wprowadza doraźne sądy policyjne po to, by te wydając prawomocne wyroki śmierci, zdjęły z niego zarzut urzędniczej samowoli przy wymordowaniu przedstawicieli polskich elit. Biografia Forstera odsłania mechanizmy sprawowania władzy na włączonym do Rzeszy Pomorzu. Swego rodzaju *pendant* do książki Schenka o Forsterze są opublikowane prawie w tym samym czasie prace Piotra Semkowa o mechanizmach niemieckiej polityki w okresie drugiej wojny światowej w stosunku do polskiej mniejszości narodowej w Gdańsku oraz Ryszarda Kaczmarka na temat elit władzy we włączonej do Rzeszy polskiej części Górnego Śląska¹⁷.

Wydany przekład biografii Besta, organizatora Einsatzgruppen, które w ramach „etnicznego oczyszczania przedpola” wymordowały kilkanaście tysięcy członków polskiej inteligencji oraz księży, jest nie tylko przyczynkiem do wiedzy o nazistowskich strukturach przemocy, ale daje również porównanie na temat systemów okupacyjnych w Europie. Best, który kierował „zza biurka” mordami Einsatzgruppen w Polsce, był również później spraw-

¹⁶ D. Schenk, *Albert Forster — gdański namiestnik Hitlera*, Gdańsk 2002; tenże, *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, Kraków 2009; U. Herbert, *Best. Studium biograficzne nad radykalizmem, światopoglądem i rozsądkiem*, przekł. M. Kurowska, P. Pieńkowska, Warszawa 2007; C. Epstein, *Wzorcowy nazista. Artur Greiser i okupacja kraju Warty*, Wrocław 2011. Do druku w IPN przygotowywana jest obecnie praca doktorska Mirosława Węckiego poświęcona najmniej znanemu gauleiterowi z terenów wcielonych — Fritzowi Brachtowi.

¹⁷ P. Semków, *Polityka Trzeciej Rzeszy wobec ludności polskiej na terenie byłego Wolnego Miasta Gdańska w latach 1939–1945*, Toruń 2001; R. Kaczmarek, *Pod rządami gauleiterów. Elity i instancje władzy w rejencji katowickiej w latach 1939–1945*, Katowice 1998.

nym zarządcą niemieckiej okupacji we Francji i Danii. We Francji „wzorcowo” ułożył współpracę z administracją Vichy i przy jej aprobacie przeprowadził masowe deportacje francuskich Żydów, którzy później zginęli w obozach śmierci. Natomiast w Danii będąc pełnomocnikiem Rzeszy, zbudował „wzorcowy protektorat”, w którym rzadko uciekano się do stosowania przemocy, a sama okupacja miała przebieg dość łagodny.

W ostatnich dwóch dekadach bardzo dużym zainteresowaniem badaczy cieszyła się problematyka konspiracji i polskiego państwa podziemnego¹⁸. W ramach tego bardzo silnego nurtu badań ukazało się wiele specjalistycznych, często szczegółowych opracowań będących efektem prac prowadzonych przez różne środowiska. Stanowią one cenne uzupełnienie wiedzy na temat tej płaszczyzny badawczej, która zwłaszcza w okresie PRL-u była marginalizowana lub wręcz pomijana. Słabością części z tych nowo powstałych opracowań jest jednak zbyt jednostronna baza źródłowa — opieranie się na relacjach konspiratorów czy dokumentach polskiego państwa podziemnego przy zbyt rzadkim odwoływaniu się do dokumentów wytworzonych przez okupantów.

Dopełnieniem badań nad losami społeczeństwa polskiego pod niemiecką okupacją są prace poświęcone codzienności w Krakowie¹⁹. W dotychczasowym piśmiennictwie przedstawiającym losy Polski w latach drugiej wojny światowej wątki dziejów społecznych Krakowa były traktowane przyczynkarsko. Prace te poszerzają wiedzę o polskich mieszkańcach Krakowa, którzy stanowili najliczniejszą społeczność miasta. Wciąż jednak czeka na swe naukowe opracowanie kwestia niemieckiej społeczności w okupowanym Krakowie.

¹⁸ Ograniczę się tu do wymienienia najważniejszych prac dla poznania niemieckiej okupacji: J. Marszałec, *Ochrona porządku i bezpieczeństwa publicznego w powstaniu warszawskim*, Warszawa 2000; B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, K. Steyer, *Polska podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005; A. Puławski, *W obliczu Zagłady. Rząd RP na Uchodźstwie, Delegatura Rządu RP na Kraj, ZWZ-AK wobec deportacji Żydów do obozów zagłady (1941–1942)*, Warszawa 2008; *Podziemie zbrojne na Lubelszczyźnie wobec dwóch totalitaryzmów 1936–1956*, (red.) A. Puławski, S. Poleszak, Warszawa 2001. Ukazało się także sporo opracowań dotyczących konspiracji pod okupacją sowiecką (np. R. Wnuk, *„Za pierwszego Sowietą”. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 — czerwiec 1941)*, Warszawa 2007; tenże, *Czerwone bagno. Konspiracja i partyzantka antysowiecka w Augustowskim wrzesień 1939 — czerwiec 1941*, Gdańsk — Warszawa 2009).

¹⁹ A. Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2002 (wyd. II pod zmienionym tytułem: *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2011); A. Czocher, *W okupowanym Krakowie. Codzienność polskich mieszkańców miasta 1939–1945*, Gdańsk 2011.

Powołanie do życia w 2008 r. Muzeum II Wojny Światowej otworzyło nowe możliwości na rynku wydawniczym. Muzeum od pierwszych chwil istnienia rozpoczęło działalność wydawniczą. Skupiło się przede wszystkim na wydawaniu książek, które bez wsparcia finansowego nie mogłyby się ukazać. Są to prace najczęściej wysoce specjalistyczne i niekomercyjne. Wśród monografii naukowych wydanych przez Muzeum wyróżnić można książki poświęcone: problematyce polsko-niemieckiej, relacjom Polski z jej południowym sąsiadem, konspiracji antysowieckiej oraz prace mówiące o pamięci na temat wojny i okupacji²⁰. Na szczególną uwagę zasługuje ta ostatnia kategoria prac, wcześniej słabo obecna w dyskursie na temat drugiej wojny światowej.

WNIOSKI

Ostatnia dekada obfituje w wydawnictwa dotyczące drugiej wojny światowej, w tym w opracowania poświęcone losom okupowanych ziem polskich. W zdecydowanej większości prace te dotyczą takich zagadnień związanych z wojną i okupacją, jak opór wobec okupanta (konspiracja i polskie państwo podziemne), holokaust i eksterminacja, terror. Mniej dowartościowane zostały polityka okupacyjna w Polsce czy ideologia nazistowska i jej wpływ na system okupacyjny. W ciągu ostatnich dwóch dekad wśród polskich badaczy nie był podejmowany problem niemieckiej polityki okupacyjnej poza Polską. Ostatnią pracą omawiającą niemiecki system okupacyjny w szerszej perspektywie jest powstała przed dziesięciu laty monografia Isabel Heinemann.

²⁰ T. Chinciński, *Forpochta Hitlera. Niemiecka dywersja w Polsce 1939 roku*, Gdańsk—Warszawa 2010; M. Kornat, *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939. Cztery decyzje Józefa Becka*, Gdańsk 2012; J. Friedl, *Na jednym froncie. Czechosłowacko-polskie stosunki wojskowe 1939–1945*, Gdańsk — Warszawa 2011; D. Segeš, *Partnerzy czy petenci. Słowacy i Słowacja w polityce rządu RP na obczyźnie*, Gdańsk 2012; G. Motyka, R. Wnuk, T. Stryjek, A. F. Baran, *Wojna po wojnie. Antysowieckie podziemia w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1953*, Gdańsk — Warszawa 2012; P. T. Kwiatkowski, L. Nijakowski, B. Szacka, A. Szpociński, *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*, Gdańsk — Warszawa 2010; *Od wojny do wolności. Wybuch i konsekwencje II wojny światowej 1939–1989. Materiały z konferencji naukowej odbytej 5–6 października 2009 r. w Gdańsku*, (red.) M. Andrzejewski, G. Berendt, T. Chinciński, A. Trzeciak, Gdańsk – Warszawa 2010; K. Wigura, *Wina narodów. Przebaczenie jako strategia prowadzenia polityki*, Gdańsk — Warszawa 2011; J. Pałka, M. Venken, K. M. Zalewski, *Żołnierze generała Maczka. Doświadczenie i pamięć wojny*, Gdańsk — Zakrzewo 2013.

Do nieprzebadanych zagadnień wiążących się z okupacją niemiecką Polski zaliczyć możemy kwestię przystosowania się ludności polskiej do życia w Generalnym Gubernatorstwie i na ziemiach wcielonych. Wciąż nie udzielono odpowiedzi na pytanie, na ile ludność wysiedlona z terenów anektowanych do Rzeszy przystosowała się do życia w Generalnym Gubernatorstwie, a na ile społeczność ta była wyalienowana. Nie podejmowano ostatnio również kompleksowych badań nad czarnym rynkiem ani nad sytuacją na wsi do przełomu lat 1942/1943, to jest okresu, od którego na dobre rozpoczęły się przymusowe dostawy żywności na rzecz okupanta — kontyngenty po niskich urzędowych cenach.

Problemem, który czeka na swoje dogłębne i nowoczesne opracowanie, jest akcja „Heim ins Reich”, czyli akcja osiedlania na terenach włączonych do Rzeszy etnicznych Niemców pochodzących z krajów bałtyckich, ZSRR, Rumunii, Bośni, Tyrolu a także Lubelszczyzny i wschodniej Małopolski. Do luk badawczych zaliczyć możemy kwestie związane z funkcjonowaniem niemieckiej społeczności na terenach okupowanej Polski oraz oceną kolaboracji niektórych grup społecznych z okupantem (np. casus policji granatowej).

Wśród wykorzystywanych metod badawczych w monografiach dotyczących okupacji niemieckiej w Polsce cały czas przeważa analiza systemowa nad ujęciem behawioralnym. Oznacza to przewagę prac, w których rzeczywistość okupacyjną opisuje się przez omawianie zagadnień związanych z instytucjami czy organizacjami nad pracami, w których dominuje analiza zjawisk i zachowań społecznych.

Z metodologicznego punktu widzenia opracowania monograficzne, zarówno polskich, jak i niemieckich historyków, dotyczące problematyki okupacji niemieckiej w Polsce w zdecydowanej większości oparte są na narracji źródłowej. Oznacza to, że punktem wyjścia dla wszelkich interpretacji jest istniejąca i przebadana baza źródłowa. Jest to zupełnie inne podejście niż to, które dominuje w historiografii anglosaskiej, gdzie punktem wyjścia dla wszelkich interpretacji przeszłości jest postawione pytanie badawcze²¹. Plusem dominującego w polskiej i niemieckiej historiografii podejścia opartego na narracji źródłowej są solidne i udokumentowane monografie. Minusem tego podejścia może być unikanie (np. ze względu na brak solidnej bazy źródłowej) stawiania trudnych pytań, naruszających obraz wojny współczesnego

²¹ Przykładem prac, które traktują o okupacji niemieckiej w Europie, są: M. Mazower, *Imperium Hitlera. Nazistowskie rządy w okupowanej Europie*, Warszawa 2011; T. Snyder, *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, przekł. B. Pietrzyk, Warszawa 2011.

społeczeństwa. Wydaje się, że właśnie takich prac, dokonujących głębokiej rewizji współczesnych wyobrażeń o okupacji niemieckiej w Polsce, brakuje.

BIBLIOGRAFIA

- [1] *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, (red.) D. Libionka, Warszawa 2004 (seria „Konferencje”, t. 17).
- [2] Böhler J., *Auftakt zum Vernichtungskrieg. Die Wehrmacht in Polen 1939*, Frankfurt am Main 2006 (wydanie polskie: *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce. Wrzesień 1939. Wojna totalna*, Kraków 2009).
- [3] Bojarska B., *Eksterminacja inteligencji polskiej na Pomorzu Gdańskim (wrzesień – grudzień 1939)*, Poznań 1972.
- [4] Bojarska B., *Piaśnica. Z badań nad zbrodniami hitlerowskimi na Pomorzu*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1978.
- [5] Borejsza J. W., *Antyślawizm Adolfa Hitlera*, Warszawa 1988 (drugie wydanie: „*Śmieszne sto milionów Słowian...*”. *Wokół światopoglądu Adolfa Hitlera*, Warszawa 2006).
- [6] Borodziej W., *Terror i polityka: policja niemiecka a polski ruch oporu w GG 1939–1944*, Warszawa 1985.
- [7] Broszat M., *Nationalsozialistische Polenpolitik 1919–1945*, Stuttgart 1961.
- [8] *Bydgoszcz 3–4 września 1939 roku*, (red.) T. Chinciński, P. Machcewicz, Warszawa 2008.
- [9] Chinciński T., *Forpochta Hitlera. Niemiecka dywersja w Polsce 1939 roku*, Gdańsk — Warszawa 2010.
- [10] Chrzanowski B., Gąsiorowski A., Steyer K., *Polska podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005.
- [11] Chwalba A., *Kraków w latach 1939–1945*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2002 (wyd. II pod zmienionym tytułem: *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2011).
- [12] Czocher A., *W okupowanym Krakowie. Codziennosc polskich mieszkańców miasta 1939–1945*, Gdańsk 2011.
- [13] *Die Berichte der Einsatzgruppen aus Polen 1939: Vollständige Edition*, wyd. J. Böhler S. Lehnstaedt, Berlin 2013.
- [14] Eberhardt P., *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*, Poznań 2010.
- [15] *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski*, (red.) W. Sienkiewicz, G. Hryciuk, Warszawa 2008.

- [16] *Einsatzgruppen in Polen. Darstellung und Dokumentation*, oprac. naukowe J. Böhler, K.-M. Mallmann, J. Matthäus, Darmstadt 2008 (wydanie polskie: *Einsatzgruppen w Polsce*, Warszawa 2009).
- [17] Engelking B., *Szanowny panie Gistapo. Donosy do władz niemieckich w Warszawie i okolicach w latach 1940–1941*, Warszawa 2003.
- [18] Engelking B., Leociak J., *Getto warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście* Warszawa 2001.
- [19] Engelking B., *Pamięć. Historia Żydów polskich przed, w czasie i po Zagładzie*, wyd. Fundacja SHALOM, Warszawa 2005.
- [20] Friedl J., *Na jednym froncie. Czechosłowacko-polskie stosunki wojskowe 1939–1945*, Gdańsk — Warszawa 2011.
- [21] Heinemann I., „*Rasse, Siedlung, deutsches Blut*”. *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen 2003.
- [22] Herbert U., *Best. Studium biograficzne nad radykalizmem, światopoglądem i rozsądkiem*, przekł. M. Kurowska, P. Pieńkowska, Warszawa 2007.
- [23] Jastrzębski W., *Hitlerowskie wysiedlenia z ziem polskich wcielonych do Rzeszy*, Poznań 1968.
- [24] Jastrzębski W., *Polityka narodowościowa w okręgu Rzeszy Gdańsk — Prusy Zachodnie*, Bydgoszcz 1977.
- [25] Jastrzębski W., Sziling J., *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdańsk 1979.
- [26] Jastrzębski W., *Terror i zbrodnia. Eksterminacja ludności polskiej i żydowskiej w rejencji bydgoskiej w latach 1939–1945*, Warszawa 1974.
- [27] Kaczmarek R., *Pod rządami gauleiterów. Elity i instancje władzy w rejencji katowickiej w latach 1939–1945*, Katowice 1998.
- [28] Kaczmarek R., *Polacy w Wehrmachcie*, Kraków 2010.
- [29] Kornat M., *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939. Cztery decyzje Józefa Becka*, Gdańsk 2012.
- [30] Kwiatkowski P. T., Nijakowski L., Szacka B., Szpociński A., *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*, Gdańsk — Warszawa 2010.
- [31] Łuczak C., „*Kraj Warty*” 1939–1945, Poznań 1972.
- [32] Łuczak C., *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979.
- [33] Madajczyk C., *Faszizm i okupacje 1938–1945. Wykonanie okupacji przez państwa Osi w Europie*, t. 1–2, Poznań 1983–1984.

- [34] Madajczyk P., *Czystki etniczne i klasowe w Europie XX wieku. Szkice do problemu*, Warszawa 2010.
- [35] Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1–2, Warszawa 1970.
- [36] Marszałec J., *Ochrona porządku i bezpieczeństwa publicznego w powstaniu warszawskim*, Warszawa 2000.
- [37] Mazower M., *Imperium Hitlera. Nazistowskie rządy w okupowanej Europie*, Warszawa 2011.
- [38] Motyka G., Wnuk R., Stryjek T., Baran A. F., *Wojna po wojnie. Antysowieckie podziemia w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1953*, Gdańsk — Warszawa 2012.
- [39] *Od wojny do wolności. Wybuch i konsekwencje II wojny światowej 1939–1989. Materiały z konferencji naukowej odbytej 5–6 października 2009 r. w Gdańsku*, (red.) M. Andrzejewski, G. Berendt, T. Chinciński, A. Trzeciak, Gdańsk — Warszawa 2010;
- [40] Pałka J., Venken M., Zalewski K. M., *Żołnierze generała Maczka. Doświadczenie i pamięć wojny*, Gdańsk — Zakrzewo 2013.
- [41] *Podziemie zbrojne na Lubelszczyźnie wobec dwóch totalitaryzmów 1936–1956*, (red.) A. Puławski, S. Poleszak, Warszawa 2001.
- [42] *Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, (red.) B. Engelking, D. Libionka, J. Leociak, wyd. IFiS PAN, Warszawa 2007.
- [43] *Przemoc i dzień powszedni w okupowanej Polsce*, (red.) T. Chinciński, Gdańsk — Warszawa 2012.
- [44] Puławski A., *W obliczu Zagłady. Rząd RP na Uchodźstwie, Delegatura Rządu RP na Kraj, ZWZ-AK wobec deportacji Żydów do obozów zagłady (1941–1942)*, Warszawa 2008.
- [45] Rutowska M., *Wysiedlenia ludności polskiej z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa 1939–1941*, Poznań 2003.
- [46] Schenk D., *Albert Forster — gdański namiestnik Hitlera*, Gdańsk 2002.
- [47] Schenk D., *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, Kraków 2009.
- [48] Segeš D., *Partnerzy czy petenci. Słowacy i Słowacja w polityce rządu RP na obczyźnie*, Gdańsk 2012.
- [49] Semków P., *Polityka Trzeciej Rzeszy wobec ludności polskiej na terenie byłego Wolnego Miasta Gdańska w latach 1939–1945*, Toruń 2001.

- [50] Sikora M., *Niszczyć, by tworzyć. Germanizacja Żywiecczyzny przez narodowosocjalistyczne Niemcy 1939–1944/45*, Katowice 2010.
- [51] Snyder T., *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, przekł. B. Pietrzyk, Warszawa 2011.
- [52] Steyer D., *Eksterminacja ludności polskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdynia 1967.
- [53] Szarota T., *Życie codzienne w stolicach okupowanej Europy. Szkice historyczne. Kronika wydarzeń*, Warszawa 1995.
- [54] Szarota T., *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 1973 (wydania następne: 1978, 1988).
- [55] Szatkowski W., *Goralenvolk. Historia zdrady*, Kraków 2012.
- [56] Ther P., *Ciemna strona państw narodowych. Czystki etniczne w nowoczesnej Europie*, przekł. T. Gabyś, Poznań 2012.
- [57] Wigura K., *Wina narodów. Przebaczenie jako strategia prowadzenia polityki*, Gdańsk — Warszawa 2011.
- [58] Wnuk R., *Czerwone bagno. Konspiracja i partyzantka antysowiecka w Augustowskim wrzesień 1939 — czerwiec 1941*, Gdańsk — Warszawa 2009.
- [59] Wnuk R., „*Za pierwszego Sowietą*”. *Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 — czerwiec 1941)*, Warszawa 2007.
- [60] *Wokół Jedwabnego*, (red.) P. Machcewicz, K. Persak, t. 1–2, Warszawa 2002.
- [61] *Wrzesień 1939 na Górnym Śląsku*, (red.) G. Bębniak, Katowice – Kraków 2008.

THE GERMAN OCCUPATION OF POLAND FROM 1939 TO 1945. STATE AND RESEARCH DIRECTIONS

ABSTRACT

This article is about the state of research on the German occupation of Polish territory. It also tries to answer the question of a direction of any seek further historical reflection on this issue, indicating gaps and also the cognitive perspective. The author proposes a fun-

damental thesis that despite the large number of publications concerning the fate of the occupied Polish territories, there are still works missing that could answer questions affecting the contemporary ideas of the German occupation.

Keywords:

Polish German occupation 1939–1945, the state of research, research perspectives, Polish and German historiography.